

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р АЛЛА КИРОВА,

Институт за икономически изследвания при БАН,
професионално направление 3.8. Икономика,
член на научно жури за присъждане на образователната и научна степен „доктор” в
професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата,
утвърдено със Заповед № РД 38-623 / 17.10.2019 г. на Ректора на Софийски
университет „Св. Климент Охридски”

Относно: дисертационен труд на тема **„Разделението на труда в семейството: за границите на майчинството и бащинството (Българските семейства с деца през 21-ви век)”**

Автор: **Гергана Николаева Ненова**, Философски факултет, катедра „Социология“

Научен ръководител: **проф. д.с.н. Таня Чавдарова**

1. Данни за докторанта и докторантурата

Г. Ненова притежава образователно-квалификационната степен „магистър” по две специалности - детско-юношеска психология и социални изследвания на пола, придобити в СУ „Св. Климент Охридски”, а от 2016 г. е редовен докторант в катедра „Социология“ в същия университет. Завършва докторско обучение в срок и представя дисертационния си труд в съответствие с условията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ. През периода на докторантурата участва в три проекта по тематиката, близка до тази на дисертацията, както и изнася шест доклада на научни форуми, като получава Първа награда за млад изследовател на Първата национална докторантска социологическа конференция 2017.

2. Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд е в обем от 201 печатни страници (325 стандартни страници), включващи: титулна страница, съдържание, 177 страници основен текст, състоящ се от въведение, пет глави, включително 21 таблици и 8 фигури, заключение; библиография, обхващаща 204 източника; четири приложения.

Дисертацията е посветена на константно актуалния и важен проблем за разпределение на грижите за децата в българските семейства, фокусиран върху въпроса за социо-културните граници между майчинство и бащинство. Социологическият анализ е осъществен в контекста на социално-конструктивистката парадигма като теоретична основа на изследването. Налице е съответствие между заглавието и изследователските цели, от една страна, и съдържанието на самия научен труд, от друга. Ясно са формулирани научната теза и работните хипотези, върху които се гради дисертационният труд. Ръкописът има логически последователна структура, съответстваща на поставените цели.

Във Въведението са представени актуалността и значимостта на темата, въпросите за проучване, работните хипотези и използваните методи на изследване. Тук обаче, за разлика от автореферата, не е изведена целта на дисертационния труд, като са посочени само въпроси, на които по-нататък „ще се търсят отговори“. Липсва също така дефинирането на обекта, предмета, задачите и ограниченията на изследването (последните са направени обаче в края на отделните раздели на глава 1 при избора на използваните по-нататък в изследването дефиниции и подходи за анализ), което затруднява оценката на тяхното изпълнение. Като задачи би могло да се възприемат

посочените в отделните глави подцели на изследването, чиято формулировка не е достатъчно коректна в този контекст („проучване“, „установяване“, „отговор на въпроси“). „Проучването“ не е цел, а средство, целта е да се постигне заложените и дефинирани от автора резултати (резултати).

Според автореферата, основната цел на дисертационния труд е *„проучването“* (виж горното изречение, от което следва необходимостта от прецизиране на така формулираната цел) на въпроса за разпределението на грижата за децата в българските семейства в контекста на въпроса за социо-културните граници между майчинство и бащинство“, конкретизирана по-нататък в теоретичен, емпиричен и аналитичен план. Както беше вече посочено, във Въведението не са определени в логична последователност и ясно основните задачи на изследването за постигането на тази цел, което води до оценката му по *„подразбиране“*.

Първа глава *„Границите между майчинство и бащинство през понятието „разделение на труда“* е посветена на теоретичната рамка, необходима за анализа на разглеждания изследователски проблем, както и на въпроса за конституирането на границите между майчинство и бащинство, като е направен критичен преглед на научната литература и на процесите на културно и институционално предефиниране на тези социо-културни институции *„през западната перспектива“*. Систематизирани са дефиниции на основни използвани понятия. Тук авторът показва добро познаване на литературата и научните постижения в изследваната област, макар и основно чуждестранни. Липсва обаче внимание към *теоретичните* изследвания и публикации на български автори в тази сфера.

Във втора глава *„Институционални и културни предпоставки на разпределението на грижата за деца в български контекст“* на основата на проучване на националните литературни, нормативни и информационни източници е направен анализ на семейното законодателство, политиките за жените, демографските промени в раждаемостта и в състава на семействата, различията в професионалната заетост и заплащането на мъжете и жените, както и на нагласите към семейството, децата и разпределението на домашните задължения през периода от последните десетилетия на миналия век до наши дни. Идентифицирани са фактори и процеси в и извън семействата с деца в България, влияещи върху разделението на неплатения труд в тях.

В трета глава *„Разпределение на грижата за деца и домашния труд в българските семейства в края на 20-ти и началото на 21-ви век“* на базата на анализ на темпоралните данни е проучен проблемът за историческата динамика в разпределението на грижата за децата и на домашния труд в България. Оценени са различията в общата натовареност и свободното време на мъжете и жените през разглеждания период като съществен общ ефект от различията в участието на мъжете и жените в професионалния и в домашния труд. Направен е изводът, че джандър различията в неплатения труд и в свободното време в различни семейни конфигурации са резултат от наслагването на множество нееднородни фактори, дефинирани в изследването.

В четвърта глава *„Динамика, стабилност и противоречия в конструирането на майчинство и бащинство в българското публично пространство през 21-ви век“* са изследвани промените и противоречията в конструирането на родителската фигура в България чрез проучване на публичните и дигиталните репрезентации на майчинство и бащинство в книгите за отглеждане на деца и в социалните мрежи, свързани с майките и майчинството. Приложен е количествен и качествен контент-анализ, в резултат от което са открити ключови характеристики на актуалните тенденции в областта на

грижата за детето, както и на публичните репрезентации на майчинство, бащинство, родителство и детство.

В пета глава *„Разделението на труда в българските семейства от средната класа с деца в предучилищна възраст – субективни преживявания, убеждения и стратегии на социалните актьори“*, чрез анализ на резултатите от емпирично изследване по метода на дълбочинното интервю на български семейства от средната класа с деца до седем години в София, са изведени невидимите за количествените изследвания форми на труд в семействата, като управлението на семейния живот и емоционалните му измерения. По този начин проблемът за конституиране на границите на майчинството и бащинството в домашния труд е оценен през изразните особености, интерпретациите и преживяванията на социалните актьори, което е поглед „отвътре“ върху разнообразието от конфигурации, стратегии и модели в българските семейства с деца.

Добро впечатление правят представените в края на всяка аналитична глава обобщени изводи от извършеното изследване. Използваните литературни и информационни източници са цитирани пълно и коректно. По отношение на Заключението следва да се отбележи, че в академичната практика не е прието в него (или в текста) да се извършва „самооценка“ на приносните моменти на дисертационния труд, изрично дефинирани като такива.

Посочените характеристики на дисертационния труд на Гергана Николаева Ненова и реализирането на поставените цели го определят като научно изследване в цялостен завършен вид.

3. Оценка на научните и научно-приложни приноси

В дисертационния труд са налице резултати, които се открояват като оригинални и представляват научен и научно-приложен принос на автора:

1. Въз основа на задълбочен преглед на съществуващите в научната литература теоретични постановки е систематизиран основополагащ за изследването категориален апарат и са формулирани дефиниции на понятията „джендър“, „майчинство“ и „бащинство“ в контекста на организацията и разделението на труда в семейството.

2. Предложена е концепция за майчинство и бащинство като труд и социо-културни институции в тяхното единство. Обоснован е собствен подход за обвързването на джендър теорията със стратификационната теория на терена на родителството.

3. На базата на разработения и апробиран от автора инструментариум е извършена оценка на публичните и дигиталните културни репрезентации на майчинство, бащинство и родителство, с което се допринася за разширяване на изследователското поле на социологията на детството и изследванията на родителството в България.

4. В резултат от прилагането на качествени методи на анализ на разделението на труда в семействата с деца на микроравнище е извършена оценка и типологизация на разкритите модели на семейния живот и на организацията на труда по отглеждане на деца от майките и бащите, като са изведени характерни за съвременното джендър различия в структурата, темпа и качеството на „мъжкото“ и „женското“ време чрез проучване на преживяванията, интерпретациите и наративите на социалните актьори.

Очертаните приноси в дисертационния труд имат качествата на обогатяване на знанието и приложение на съществуваща теория и методология за анализ на конкретни социално-културни проблеми в интердисциплинарен аспект. Личният принос на докторанта се изразява в творческо осмисляне на теорията и доразвиване на методологията в изследваната област.

4. Оценка на автореферата

Авторефератът е в обем от 28 страници. Той коректно отразява логиката и съдържанието на дисертационния труд и показва уменията на докторанта да представя в синтезиран вид основните си идеи и изводи.

5. Оценка на публикациите по дисертацията

Докторантът Гургана Николаева Ненова има четири самостоятелни публикации по темата на дисертационния труд. Три от публикациите са в реномирани издания на СУ „Св. Климент Охридски“ и на БАН, една – в независимо академично списание на Фондация за хуманитарни и социални изследвания. Представените статии съдържат част от идеите и изводите, развити по-широко и задълбочено в дисертационния труд. Това означава, че те са публично апробирани и са обект на критична оценка от академичната колегия.

6. Препоръки и въпроси

Препоръки:

1. *Относно библиографията:* В библиографията са посочени 204 източника, от които, отчитайки 14 чужди автори в превод на кирилица и 9 публикации на НСИ със статистическа информация, едва 38 са публикациите на български автори, което е недостатъчно с оглед интердисциплинарния характер на изследването и времевия му обхват от близо 50 години. Не става ясно и защо в първата глава, проучваща понятийния апарат на изследването, анализът е само на „западната перспектива“, като участието на българските учени в теоретичните дебати по темата е negliжирано. Би било добре да се направи преглед на техните виждания в този аспект, тъй като в нашата специализирана литература има концептуални приноси за социалните теории на джендъра и семейството.

2. *Относно използваната терминология:* На с. 10 се посочва, че понятието „социален пол“ се използва като синоним на понятието „джендър“. При положение, че понятието „джендър“ е чуждица, то не може да има синоними, а само превод, който е различен при различни автори в зависимост от концептуалните им виждания за и предлаганите дефиниции на това понятие и на неговите производни. Същото се отнася и за бележка под линия на с. 20 относно превода на понятието „джендър разделение на труда“. Въпроси предизвиква и използването на понятието „капиталистическо общество“ в текста, по принцип и особено когато то се противопоставя на нашата реалност. Определението „политически“ (към: залози на понятието, цели, рамка, регулиране и други използвани в текста изрази) по отношение разделения на труда в семейството и равенството в дома е приложимо в англо-саксонската литература, но на български език предизвиква различни конотации в смислово отношение, като може да бъде заменено с „нормативни“, „държавна политика и механизми“ и т.н.

3. *Относно езика и стила на изложението:* Използват се твърде много чуждици и не винаги уместни буквални преводи на понятията – „оджендъряване“, „социална перцепция“, „феминистки мобилизации“, „маркери на..“, „в термините на..“, „релационни (следва и взаимосвързани? - тавтология)“, „респонсибилизиран режим“ и други, което утежнява текста и неговата четимост. Наред с това стилът на ръкописа е твърде „личен“, използват се много лични местоимения, което не отговаря на приетите норми на академично изложение.

4. *Относно структурата на дисертацията:* Както вече беше посочено, необходимо е прецизиране на Въведението чрез включване в него на обекта, предмета, задачите и ограниченията на изследването. Разделите „Дизайн на изследването“ в трите аналитични глави, представляващи „кухнята“ на изследването, са излишни в основния

текст: изследователските въпроси трябва да са формулирани като задачи във Въведението; конкретни бележки по използваните статистически данни се дават под линия или във Въведението като ограничения на изследването; детайлното описание на използваната методология се представя като Приложение към основния текст. В Заключението би било полезно да се избегнат повторенията с обобщаващите изводи в отделните глави и да се формулират синтезирани изводи от цялостното изследване.

Въпроси:

1. Защо „западният контекст“ се противопоставя на/отграничава се от българския, при положение, че процесите и тенденциите в анализираната сфера не се различават съществено, освен донякъде във времево отношение, а и самата авторка неведнъж отбелязва „хипотезата на аналогичната ситуация в България“?

2. Дали мерките за подпомагане на работещите със семейни задължения и за насърчаване участието на бащите в отглеждането на деца могат да се квалифицират като „законов механизъм за преразпределяне на грижата за децата в семейството“ и дали е обосновано, практически възможно и полезно да се въвежда такъв механизъм в сферата на („равно“) разпределяне на домашните задължения между жените и мъжете? В тази връзка не мога да се съглася с тезата на автора, че „равенството в дома е политическа цел, за постигането на която липсват политически средства“.

3. На какво се базира твърдението на автора за концептуализирането на труда в семейството въз основа на „марксистките теоретизации за труда“ (с.19), след като дори според дефиницията на труда на ООН, той „означава участието на индивидите в продуктивни дейности..., които включват и неикономическите дейности, такива като домакинската работа, грижите за членовете на семейството“ и други подобни? Не е коректно и заключението на автора, че понятията „домашен“ и „домакински“ труд се третират като синоними в специализираната литература, може би от конкретни автори – да, но не като закономерност.

7. Заключение

Дисертационният труд на Гергана Николаева Ненова представлява актуално и съвременно изследване, реализирано чрез критичен анализ на съществуващите теоретични и научно-приложни публикации и нормативни документи в областта на разделението на труда в семейството с фокус върху грижите за децата, както и чрез прилагане и доразвиване на методологията на емпирично изследване. Като проблематика, съдържание и постижения, дисертационният труд демонстрира теоретични знания по професионалното направление и разкрива потенциала на докторанта да провежда самостоятелни научни изследвания. Представените в становището оценки и препоръки, главно с редакционен характер, ми дават основание да **ГЛАСУВАМ със „ЗА“** присъждане на ОНС „доктор“ в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата на Гергана Николаева Ненова.

09.12.2019 г.,
София

Член на научното жури: .....
(Проф. д-р Алла Кирова)